

Inma Pérez ROCHA
Santiago de Compostela

Jan Patočka a etika jednoho disidenta

Jan Patočka, významný představitel evropské fenomenologie, žák Edmunda Husserla a hlavní osobnost české poválečné filosofie, se narodil 1. června 1907 v Turnově. Studoval na Karlově univerzitě románskou a slovanskou filologii a jako třetí obor si připsal filosofii, disciplínu, která se potom stala jeho vášní.

Na závěr svých studií v roce 1929 mohl Patočka absolvovat roční pobyt v Paříži a tento rok využil velice dobře. Studoval na Sorbonně, kde měl sérii přednášek Edmund Husserl, které hluboce Patočku zaujaly. Intenzivnější známost a posléze i poměrně úzká spolupráce mezi Patočkou a Husserlem se však měla rozvinout až několik let později. Z Francie se Patočka vrátil obohacen. Francie mu pomohla v lepší orientaci. Chápal, že to, co postrádá v české filosofii, je smysl pro praktické otázky, pro vážné životní úkoly. Povinným výsledkem Patočkových studií byla jeho rigorózní práce *Pojem evidence a jeho význam pro noetiku* (1931).

Po úspěšné obhajobě disertace a jak bývalo tehdy obvyklé, začal svou kariéru jako profesor na středních školách a potom se stal jedním z nejmladších členů redakce filosofického časopisu *Česká mysl*. Podařilo se mu získat stipendium Humboldtovy nadace a v roce 1932 jel do Berlína; tam uvažoval o možnosti, jak se dostat blíž k Husserlovi. Tato možnost se uskutečnila v letním semestru roku 1933. Také tam byl Heidegger na svém vrcholu: sláva jeho *Sein und Zeit* stačila už tehdy oběhnout filosofický svět. Tím způsobem se Patočka dostal do přímého kontaktu s jedním z nejvlivnějších proudů filosofie 20. století a s jeho nejvýznamnějšími představiteli. Tato událost ovlivnila celé jeho dílo.

Je velice zajímavé, že Patočka nebyl akademickým profesorem, a to hlavně protože nemohl. Patočka sice psal od roku 1936 až do své smrti, v roce 1977, ale oficiálně přednášel pouze osm let. V roce 1938 nacisti zavřeli Karlovu univerzitu a během války nemohl učit na vysoké škole. Po skončení války pracoval tři roky na univerzitě, než prezident Beneš zemřel a komunisté se ujali moci. S komunistickým premiérem Gottwaldem u moci, jeho profesorská kariéra byla přerušena. Patočkova filosofická orientace nemohla odpovídat představám těch, kteří začínali mít hlavní slovo. Patočka ale nebyl počítán mezi aktivisty přímých nepřátel režimu. Patočka se nikdy veřejně a výrazně ke konkrétním událostem v té době nevyjadřoval. I když nemohl samozřejmě přijmout režim, který jej zbavil práva vyučovat a svobodně publikovat.

V 50. letech vznikla tradice „samizdatu” a Patočka publikuje své kritiky metafyziky z fenomenologických pozic pod názvem *Negativní platonismus*. V roce 1968 se stala důležitá událost pojmenována „Pražské járo”, díky čemuž se politická situace natolik uvolní, že se Jan Patočka konečně může ve svých 61 letech stát řádným profesorem UK. Patočka mohl tehdy přednést své veřejné přednášky na univerzitě v letech 1968–1969 pod názvem *Tělo, společenství, jazyk, svět; problém přirozeného světa*¹. Po okupaci začalo být jasné, že inteligence sama jako taková na odstranění totalitního režimu nestačí. Bude nutno ujasnit si proti čemu se bojuje.

Politická „normalizace”, která Patočku definitivně zbavila všech nadějí, postupovala rychle. Patočka musel brzy konstatovat, že realita „nás poučila, že jsme přecenili své možnosti, síly a světovou situaci” (Patočka 1987, s. 149). Počátkem 70 let zase byl izolován jako v poválečném období: v období „Normalizace” přestal znovu učit v roce 1972, ale začal pracovat pro společenství lidí a organizoval různé semináře. Výsledkem bylo, že Patočka učil a přednášel téměř celý život v ilegalitě.

¹ *Přednáškový cyklus na Filosofické fakultě Karlovy university, 1968/1969*. Tyto texty byly vydané teprve v roce 1995, ed. J. Polívka, Praha (Oikúmené).

V souvislosti s tím, jsou zajímavé jeho texty od roku 1968 do roku 1977, obdobím mezi dvěma událostmi: první je okupace ČSSR v roce 1968, a tou druhou je Charta 77. Během této doby Patočka rozvíjí etické myšlení. Ukazuje filosofii jako *polemos* (boj), problematičnost nebo jako *meditatio mortis*. Na jedné straně stojí lidská autentičnost, což je dotazující a kritické myšlení, které bojuje o pravdu, a na druhé straně moc techniky nebo anonymita, která nás zasazuje do neproblematického světa. Patočka zdůrazňuje první možnost, která pro něho znamená „noční strany života“ (Patočka 1990, s. 137).

Jan Patočka nikdy nevypracoval jedno velké, systematické dílo, které bychom mohli považovat za „jeho“ filozofii. Snad takové dílo ani vypracovat nemohl. Nebyl jedním z oněch systematických filosofů, kteří po celý svůj život vypracovávají statický filosofický systém. Byl filosofem v pohybu, neustále reagujícím na měnící se podněty zvenčí. Byl člověkem, který prožil hodně změn v životě, který zahrnoval první republiku, druhou republiku, válku, poválečnou republiku, padesátá léta, obrodu šedesátých let, druhou okupaci a normalizaci a ještě vzepětí Charty 77.

Patočka vychází zásadně z osvícenského humanismu, jak jej nejnověji představují Masaryk a Husserl a tento humanismus prohlubuje Komenským a Heideggerem. Podle toho výkladu je Charta 77 posledním slovem nejen Patočkova života, nýbrž i jeho filosofování.

V roce 1969 píše *Co je existence?* (Patočka 1969, s. 682–702), text, v němž vyjadřuje myšlenku, že život v pravdě je způsob života člověka v jednom světě, ve kterém je možné porozumění a nalezení smyslu existence a kde pravda je praktická. Tento způsob života ukazuje mravní chování: svobodný život je nutně boj a právě otřes bude tím, co nás podněcuje k jednání.

V roce 1975 napsal Jan Patočka svůj polemičtější spis *Kacířské eseje o filosofii dějin* a dal je veřejnosti k dispozici jako samizdat. Poslední z těchto esejů nazvaný *Války 20. století a 20. století jako válka* je nejproblematictější, protože ukazuje depresi z toho, že

tehdejší Československou republiku obsadila v roce 1968 Sovětská armáda a nezdálo se, že by kdy chtěla odejít. Není pochyb o tom, že všechno to, o čem J. Patočka píše, je tímto traumatem poznamenáno.

Ve stejném roce psal *Duchovní člověk a intelektuál*², kde prezentuje rozdíl mezi těmi dvěma postavami: na jedné straně je duchovní člověk, reprezentován v postavě Sokrata, který přijímá problematičnost a zodpovědnost mravního života, a naproti tomu stojí intelektuál, reprezentován postavou Sofisty, tím který prodává své vědomí, ale ne podle pravdy, nýbrž podle toho, co společnost diktuje. U Patočky úpadek Evropy (v tomto úpadku jsou důležité dvě světové války) je něčím, co patří k našemu jsoucnu, a je narýsovaný už od vzniku Evropy.

Patočka říká, že je náš vesmír v úpadku a naše doba je smutný souhlas tohoto úpadku. Proto je jedním ze základních pojmů u Patočky „péče o duši“³, která se objevuje, jako to, co zahrání (*das Rettende*) evropského člověka krize smyslu. Jde o záchranu, která je možná pouze prostřednictvím obětí. Otázka obětí se stane u Patočky nesmírně důležitá. Proč?

Kdyby naše dějiny vedly k dokonalé společnosti, oběť by neměla smysl, protože nemá smysl obětovat se kvůli tomu, co nastane. My víme, že dobro není jisté a dějiny nevedou k perfektní společnosti; což znamená, že oběť vyžaduje neschopnosti společnosti.

Vývoj evropských dějin si lze představit jako dějiny obětí nebo zodpovědnosti a řecká *polis* znamená tedy obětování jednotlivce

² Tato soukromá přednáška z 11.4.1975 vyšla v časopisu „Souvislosti“ 1 (1990), č. 1, s. 9–17.

³ Tento pojem je také název souboru, který se zahrnuje autorovu tvorbu týkající postavení člověka ve světě a v dějinách: od morálních a náboženských otázek jednotlivce, až k obecným úvahám o filosofii dějin. „Péče o duši“ je český překlad platónského termínu. Téma shrnuta tímto názvem tvoří těžiště Patočkova usilování. Patočka se chce ztotožnit na jedné straně s platónským étosem života v pravdě a ve světě idejí, a na druhé straně přijmout radikální kritiku celé metafyzické tradice.

pro stát. *Persona* (jednotlivec), což v řečtině znamená maska, je schopná se obětovat v demokracii, následkem čehož se demokracie stává místem, kde se realizuje požadavek, aby člověk byl *persona*.

U Patočky evropská tradice znamená problematičnost a války. Z hlediska dne smrt neexistuje, mrtvoly jsou jenom statistika, a tudíž u Patočky zkušenost válečné fronty, která je absolutní, zhodnotí noc. Patočka píše, že válka jako fronta poznamenává navždy a navrhuje podívat se na válku z hlediska noci. Oběť tedy získá smysl *per se*. Nepřítel přestane být nepřítelem, protože se účastní stejné zkušenosti. Vzniká „Solidarita otřesených” (srov. Patočka 1990, s. 141).

Problém v současné době je, že už nemáme otřesené občany, protože války jsou příliš sofistikované, už nemáme válečnou frontu. Nevidíme mrtvoly. Naproti tomu, etika disidentů je zkušenost porovnání a rozhovoru. V naší době je smrt banální a anonymní. Kvůli válkám, století XX. bylo masovým stoletím: století masových masakrů, hromadných hrobů... Je to epocha osvobození mocí skrz války.

V roce 1975 se česká undergroundová kapela *The Plastic People of the Universe* dostala do konfliktu s mocí. Podobný osud postihl skupinu *DG 307*. Světový názor členů skupin byl velice odlišný od oficiální ideologie, kvůli čemuž byli uvězněni. Tehdy V. Havel začal organizovat velkou akci na podporu odsouzených hudebníků a z ní nakonec vzešlo několik veřejných prohlášení. Takovým způsobem vznikla Charta 77, která potřebovala na začátku mluvčí. Václav Havel byl jedním z prvních mluvčích, potom Jiří Hájek, bývalý ministr zahraničí, a třetím byl Jan Patočka. Jak Václav Havel řekl:

Patočka hned na počátku vtiskl Chartě mravní rozměr, který by jí stěží mohl lépe vtisknout někdo jiný (Havel 1989, s. 116).

Patočka hovoří o svobodě a zodpovědnosti, které jsou možné, pro lidi, kterým všechny relativní smysly připadají falešně. Duše

se musí vrátit k budování nového světa. Proto Patočka hovoří v *Kacířských esejích* o potřebě společenství či solidaritě „otřesených”: je třeba zachránit duši, když ve světě denní naděje panuje válka. Patočka mluví o boji právě jako o tom, co umožňuje překročit válku i ten mír, který ji živí, mír vnucený hrozbou smrti. Jan Patočka zemřel na následky policejního výsledku v roce 1977. Během dvou měsíců byl opakovaně vyslýchán, poslední výslech trval přes jedenáct hodin.

Nebyl to ani národní hrdina ani mučedník. Byl to člověk, který se snažil žít ve shodě s ideálem svobody a zodpovědnosti a odtud pramení Patočkova účast na Chartě 77. Byl to pokus svobodně přijmout zodpovědnost za obecné dobro – jednat demokraticky, jako zodpovědný občan, v zemi, která byla všechno jiné než demokratická. Všichni signatáři si byli vědomi toho, že budou pronásledováni a o to šlo: solidarita otřesených je společenstvím těch, kdo věří, že je život v pravdě a s čistým svědomím lepší, jakmile budou mít problémy.

Reakce režimu ukázala, že režim může tolerovat úlety, nikoli však svobodné občany. Patočka však zůstal až do konce přesvědčen, že ať je momentální trend jakýkoli, filosofická otázka nebude umlčena: že konfrontace svobody se svou konečností povede lidstvo vždy k otázce po smyslu celku. Otázky jsou tím, co oživuje filozofii, proto byl Patočka věčným tazatelem a těmi otázkami vytvořil geniální dílo současného myšlení.

Literatura

Havel V., 1989: *Dálkový výslech*, Praha.

Patočka J., 1987: *Co je existence?*, „Filosofický časopis” 17, č. 5–6, s. 682–702.

Patočka J., 1987: *O smysl dneška*, Rozmluvy, Londýn.

Patočka J., 1990: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Academia, Praha.